

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ЛІЩИНСЬКИЙ ІГОР ОРЕСТОВИЧ

УДК 332.122.62

**АГЛОМЕРАЦІЙНІ ФОРМИ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА В
КРАЇНАХ ЄВРОПИ**

Спеціальність: 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

ТЕРНОПІЛЬ - 2011

Дисертація на правах рукопису

Робота виконана в Тернопільському національному економічному університеті
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Савельєв Євген Васильович,
Тернопільський національний
економічний університет Міністерства освіти і науки, молоді та
спорту України,
завідувач кафедри міжнародної економіки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Орєхова Тетяна Вікторівна,
Донецький національний університет Міністерства освіти і
науки, молоді та спорту України,
завідувач кафедри прикладної економіки і бізнес-адміністрування

кандидат економічних наук,
Соколенко Станіслав Іванович,
президент ВАТ «Укрімпекс», член президії Співки Економістів
України, м. Київ

Захист відбудеться “8” грудня 2011р. о 14³⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д
58.082.01 Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46020, м.
Тернопіль, вул. Львівська 11, корпус 11, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного
економічного університету за адресою: 46020, м. Тернопіль, вул. Бережанська 4.

Автореферат розісланий “7” листопада 2011р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. П. Дудкіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку глобалізованого господарства визначальним фактором формування економічної поведінки є ефективна просторова організація виробничої діяльності. Використовуючи переваги від централізації капіталу, робочої сили та знань, географічне зосередження виробництва сприяє найбільш раціональному використанню продуктивних факторів. За оцінками Європейської кластерної обсерваторії, близько 40% від загальної кількості зайнятого населення залучено до секторів промисловості, які ґрунтуються на принципах просторової концентрації виробництва.

Агломерації виступають своєрідними полюсами зростання, об'єднуючи не лише підприємства лідируючих галузей, але й конкретні території, які в економіці регіону або країни виконують функцію джерела інновацій та прогресу. Агломерації стають тими каталізаторами, які здатні привести до якісно нового рівня розвитку усього регіону.

Проте необхідно зазначити, що традиційні промислові агломерації поступово втрачають свою порівняльну перевагу на міжнародній арені. Позбавлені певної гнучкості та динамічності, вони не завжди спроможні відреагувати на стрімкі зміни глобального середовища, що особливо помітно в світлі недавніх кризових подій.

Очевидно, що необхідно створювати нові коопераційні мережі, які сприяли б взаємовигідному співробітництву, поширенню інновацій та переваг від агломерації. Поряд з традиційними агломераційними структурами формуються новітні форми просторової організації виробничої діяльності, такі як економічні кластери, креативні регіони, які можуть стати прототипом модернізації вітчизняних індустриальних районів.

Різні аспекти діяльності агломераційних структур представлені в дослідженнях зарубіжних та вітчизняних вчених. Теоретичні основи просторової агломерації виробництва представлені в працях А. Веннеблза, Р. Вернона, Г. Гросмана, П. Кругмана, Г. Лінквіста, М. Портера, С. Проціва, О. Сьолвелла, М. Фельдмана, Р. Флоріда, Г. Фурре, Е. Хелпмана. Серед вітчизняних науковців особливості функціонування агломерацій висвітлені в працях І. Брикової, М. Войнаренко, Н. Волкової, К. Дудкіної, Н. Каніщенко, Т. Орехової, Є. Савельєва, С. Соколенка, В. Федоренко.

Проте в економічній літературі відсутні комплексні дослідження щодо інтеграції України у європейський виробничий простір на основі агломераційної моделі розвитку підприємництва. Недостатньо розроблена проблематика ефективного розвитку інноваційних форм агломерації. Значна актуальність і необхідність розробки нової моделі просторової концентрації виробництва України обумовили вибір теми, мети, завдань і логічну структуру дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертаційна робота виконувалася відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільського національного економічного університету в рамках теми «Новітні тенденції розвитку світової економіки» (державний реєстраційний номер 0107U012233), зокрема у підготовці розділу «Формування агломераційних об'єднань в країнах Європи».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є теоретичне обґрунтування процесу формування агломераційних структур, виявлення тенденцій їх розвитку у європейському економічному просторі та розробка наукових та прикладних засад імплементації агломераційної політики в Україні.

Для реалізації визначеної мети у роботі були поставлені та вирішені наступні завдання:

- визначити теоретичні основи формування та функціонування агломераційних структур з метою виявлення переваг просторової концентрації виробництва;
- систематизувати концепції територіальної організації виробництва для обґрунтування специфіки агломерації господарської діяльності;
- здійснити аналіз особливостей поширення виробничої та інноваційної діяльності в країнах ЄС для виявлення гравітаційних центрів економічної активності;

- проаналізувати передумови виникнення агломераційних структур в розрізі галузей європейської економіки, що дозволить запропонувати вектор розробки агломераційної політики;

- визначити перспективні напрямки проведення агломераційної політики та шляхи її оптимізації в країнах Європи, які можуть стати орієнтирами для входження економіки України до європейського економічного простору;

- проаналізувати потенційні можливості функціонування агломерацій в Україні з метою більш ефективного розвитку її економічної території;

- виробити концепцію формування та імплементації національної стратегії розвитку агломераційної політики в Україні, що дозволить максимально використати потенціал просторової концентрації виробництва.

Об'єктом дослідження є процес просторової організації виробництва у формі агломерації.

Предмет дослідження – формування агломерацій в країнах Європейського союзу та Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є теоретичні концепції нової економічної географії, теорії промислової організації, дифузії інновацій, полюсів росту. При виконанні роботи використані такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: історико-логічний, наукового узагальнення (при визначенні особливостей формування економічних агломерацій в Європі); індукції та дедукції (при формуванні теоретичної основи дослідження процесів формування агломерацій); аналізу і структурного синтезу (при характеристиці теоретичних моделей формування агломерацій); індексного аналізу (при дослідженні особливостей територіальної та галузевої організації виробництва); структурно-динамічного аналізу, аналогії, класифікації на основі економетричних методів кластерного аналізу (для групування країн за рівнем концентрації інноваційної та промислової діяльності); кореляційно-регресійного аналізу, порівняння (при аналізі спеціалізації та диверсифікації регіонів Європейських країн); ідентифікації, узагальнення та синтезу (при визначенні пріоритетних напрямів реалізації національної агломераційної стратегії).

Інформаційну базу дослідження склали офіційні публікації та аналітичні матеріали Державної служби статистики України, обласних управлінь статистики, Міністерств та відомств України, інших країн, статистичної організації Європейської Комісії – Євростат, матеріали Європейської кластерної обсерваторії, вітчизняні, зарубіжні фундаментальні праці, фахові видання, а також власні розрахунки автора, що пов'язані з дослідженнями економічних кластерів у країнах Європи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у інноваційній постановці та вирішенні науково-практичної проблеми розробки засад агломераційної політики в Україні з урахуванням світового та європейського досвіду.

Основні положення дисертації, які визначають наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

- розроблено модель формування агломераційних виробничих структур з врахуванням семи структурних елементів: географічної концентрації, людського капіталу, спеціалізації, диверсифікації, конкуренції та координації, життєвого циклу, інноваційної спрямованості;

- виявлено гравітаційні центри просторової та галузевої концентрації виробничої та інноваційної діяльності в ЄС та Україні, на основі яких сформовано комплекс стратегічних орієнтирів щодо розробки та імплементації агломераційної політики в Україні;

удосконалено:

- методичний апарат процесу оцінювання перспектив формування агломерацій у регіоні через поєднання в єдину систему показників, що характеризують спеціалізацію та диверсифікацію регіону, концентрацію промислового виробництва, інноваційну діяльність у відповідних територіально-галузевих структурних одиницях;

дістали подальший розвиток:

— економічний зміст категорій «агломераційна політика» та «агломераційна ініціатива». Визначено, що агломераційна політика - це цілеспрямована діяльність органів державної влади щодо розробки цілей, методів і принципів створення та функціонування агломерацій для підвищення конкурентоздатності національної і/або регіональної економіки; «агломераційна ініціатива» – діяльність неурядових структур для розвитку агломерацій, тобто їх створення спонтанним методом без втручання держави.

— теоретичні підходи до формування агломерацій із врахуванням концепцій просторової організації виробництва та поширення інноваційної діяльності, розвитку людського та креативного капіталу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що систематизовані теоретичні положення, узагальнений європейський досвід створення інноваційних форм агломерацій, здійснений аналіз потенційних можливостей регіонів та напрямів розвитку агломерацій можуть бути використані при формуванні, розробці та реалізації промислової політики України, у аналітичній роботі центральних і місцевих органів державної виконавчої влади. Наукові розробки автора можуть бути використаними при організації співробітництва виробничих, наукових, фінансових, соціальних структур.

Основні результати дослідження та пропозиції використані у роботі: управління зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка про впровадження №316-6/01-10-01 від 17.06.2011); консорціуму Спільного європейського проекту програми TEMPUS TACIS JER_26193 «Кризовий аналіз та прийняття рішень в Україні» (довідка про впровадження №328 від 15.06.2011); ПАТ «Сентравіс Продакшн Юкрейн» м. Нікополь Дніпропетровської області (довідка про впровадження №04-2145 від 30.06.2011). Матеріали дисертації, основні теоретичні положення і висновки використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Міжнародна економіка», «Економічні проблеми XXI століття» (довідка про впровадження №126-17/1388 від 20.06.2011).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Усі наукові результати, які містяться в ній, одержано автором особисто і відображають авторський підхід до вирішення проблеми формування агломераційних форм просторової організації виробництва в країнах Європи. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, які є результатом дослідження здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: «Формування нового світового економічного порядку» (м. Тернопіль, 2009 р.), Міжнародній конференції за результатами проекту за програмою ТЕМПУС «Аналіз криз та прийняття рішень в Україні» (м. Київ, 2009 р.), «Україна в системі міжнародної економіки» (м. Тернопіль, 2010 р.), «Глобальні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються» (1-й етап – м. Тернопіль, 2010 р., 2-й етап – м. Пафос, Кіпр, 2010 р.), «Глобальна економіка в посткризовий період та Україна» (Тернопіль, 2011 р.). Результати дисертації апробовані під час підготовки документів за результатами стажування в рамках зимової школи «Кризовий менеджмент в умовах глобальної економічної кризи» згідно проекту Tempus Tacis T_JER 26193-2005 «Кризовий аналіз і прийняття рішень в Україні» (м. Тернопіль, 2009 р.). Наукові результати дослідження обговорювались і отримували позитивну оцінку на наукових семінарах кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 9 наукових праць, у тому числі 1 розділ монографії (обсягом 1,15 д.а.), 3 статті у фахових виданнях (обсягом 2,01 д.а.), 5 тез у інших виданнях і збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (обсягом 0,87 д.а.). Загальний обсяг опублікованих автором робіт становить 4,03 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація загальним обсягом 247 сторінок, складається з вступу, трьох розділів, висновків, містить список використаних джерел із 206 найменувань на 24

сторінках та додатків на 50 сторінках. Дисертаційна робота ілюстрована 73 рисунками, які розміщені на 24 сторінках, і містить 30 таблиць на 6 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

В першому розділі «Теоретичні основи просторової організації виробництва» розглянуті системно-структурні характеристики агломераційних виробничих структур, узагальнені теоретичні концепції агломерації виробництва, розроблена модель економічної агломерації.

Нерозривна єдність тенденцій інтернаціоналізації і регіоналізації («глокалізація»), інтеграції і фрагментації («фрагмеграція») визначають архітектуру світової економіки в просторі, викликаючи гравітаційні процеси, що формують агломераційні альянси як виробників, так і споживачів. Під впливом центробіжних та відцентрових сил виникають стійкі агломераційні «центри», решта ж території залишається аграрною «периферією» та змушена виконувати роль «транзитних пустель».

Агломерація, незалежно від її типу, поєднує процеси урбанізації (розташування поруч з іншими виробниками широко диверсифікованих товарів та послуг) і локалізації (розташування поруч з іншими виробниками однорідних товарів та послуг). Традиційними агломераційними формами є міста (використання загальних переваг від територіальної концентрації, тобто менших транспортних витрат і ефекту масштабу виробництва) та промислові райони (використання переваг від близького розташування фірм, що здійснюють подібну чи взаємопов'язану діяльність).

Проте розглянуті вище традиційні форми агломерації поступово втрачають свою порівняльну перевагу. Тому протягом останніх десятиліть поруч із традиційними формами виникають новітні агломераційні альянси, характерною рисою яких є чітка інноваційна направленість. Такі своєрідні центри генерування знань можуть мати різноманітну структуру: креативні регіони, підприємницькі регіони, навчальні регіони, інноваційні середовища.

Незважаючи на значну різноманітність, основними вважаються дві інноваційні форми агломерації виробництва: кластери (ефект локалізації) та креативні регіони (ефект урбанізації).

Новітні агломераційні форми включають в себе не лише виробничі структури, а й широкий спектр суспільних, науково-дослідних, фінансових організацій, об'єктів інфраструктури тощо, які обумовлюють істотне значення комплексу для соціально-економічного розвитку регіону (рис. 1).

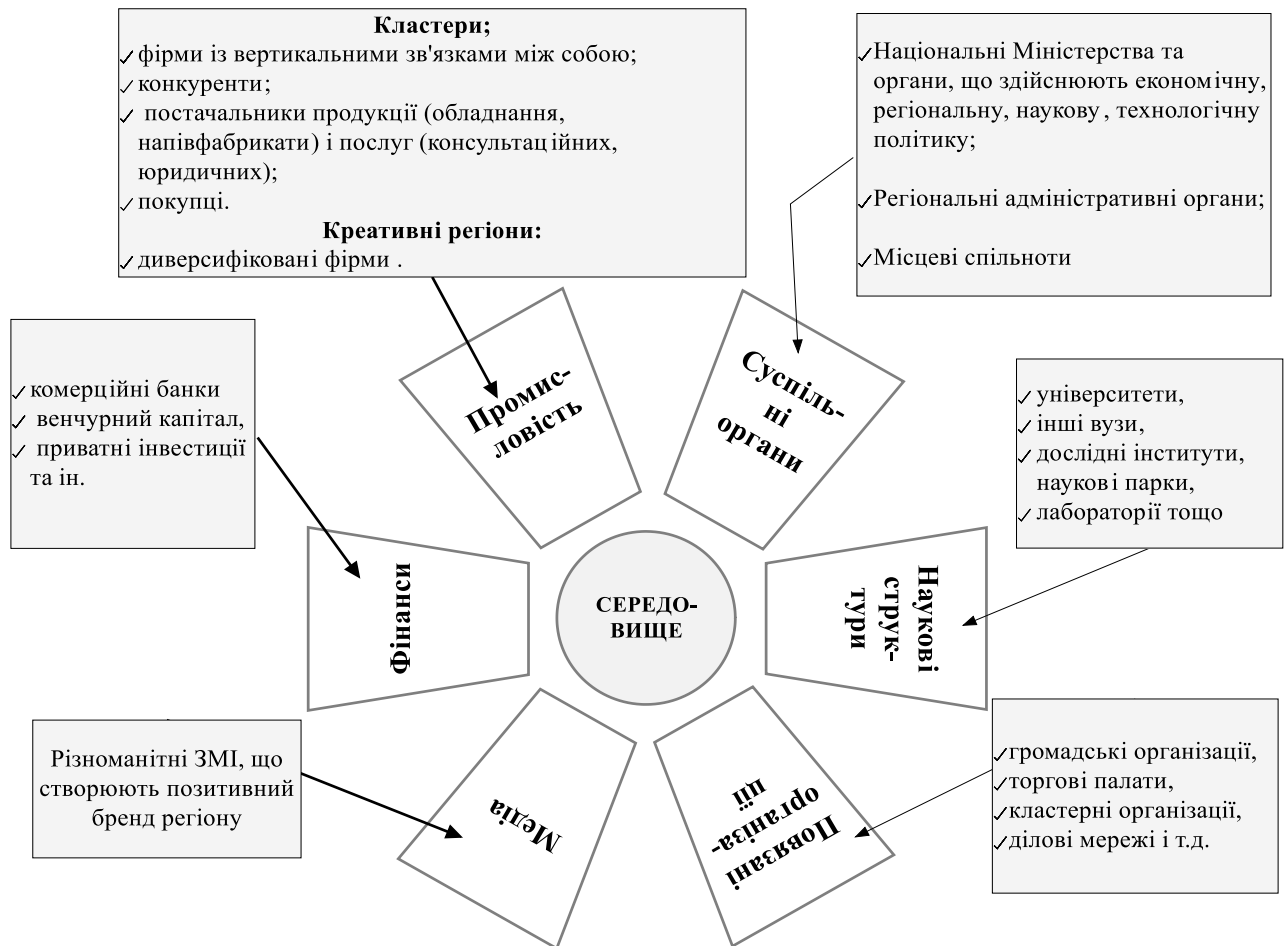

Рис 1. Середовище функціонування агломерацій

В рамках агломерацій створюються різноманітні інститути сприяння, головним завданням яких є підтримка формування нових агломераційних утворень (характерно для промислових кластерів) та налагодження взаємодії в рамках вже існуючих (так звані фасилітатори).

Проблематика формування агломерацій тривалий час була ключовою для великої кількості теоретичних моделей. Еволюція основних концепцій агломерації представлена на рисунку 2.

Проте основною концепцією, що пояснює агломерацію виробництва, вважається «нова економічна географія», основними детермінантами якої є позитивний ефект масштабу, недосконала конкуренція, торгові витрати, ендегенне розміщення фірм і ендегенне розміщення попиту.

Якщо агломерація уже сформувалась, то існують сили, які продовжують утримувати її в цілісності. Так, коли споживачі мігрують в певний регіон, вони створюють стимул для переміщення сюди ж підприємств (відбувається зростання попиту). В результаті у регіоні виникають переваги агломерації, так як підприємства можуть дешевше отримувати комплектуючі товари та обслуговувати споживачів (відсутні транспортні витрати). Зменшення цін означає зростання реальних доходів, що в свою чергу стимулює подальшу міграцію в даний регіон. Тобто має місце синергійний ефект циклічної каузації.

Гравітаційні сили, які обумовлюють формування просторової структури регіону, поділяються на доцентрові (позитивний ефект масштабу, низькі торгові витрати, ефекти розміру ринку, агломерація ринку праці, «ефект кафетерію», інші переваги концентрації) та відцентрові (слабкий або й від'ємний ефект масштабу на виробництві, високі торгові витрати, немобільність деяких факторів, земельна рента, перенаселення, інші недоліки концентрації).

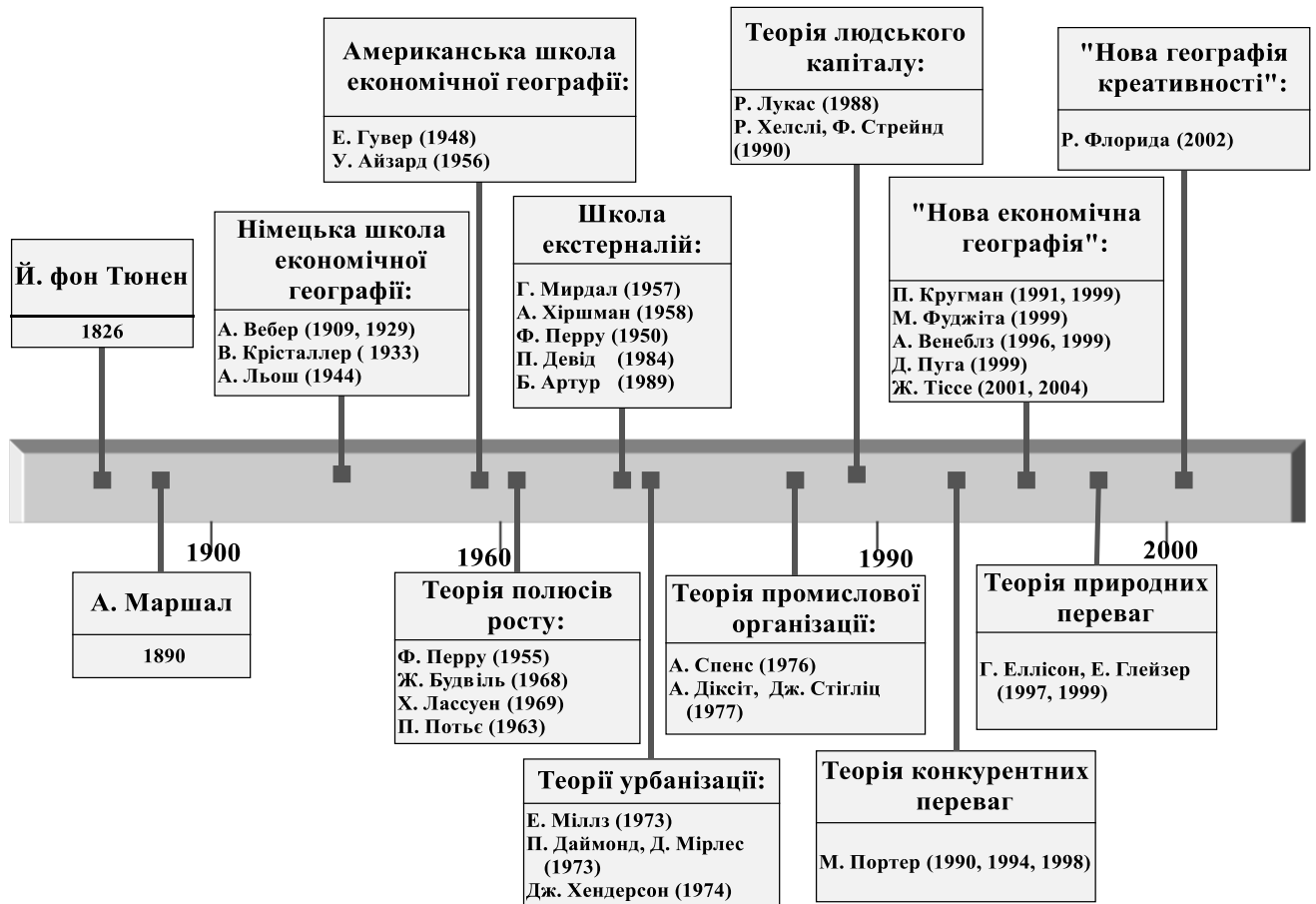

Рис. 2. Еволюція основних концепцій агломерації

Формування агломерацій – процес доволі комплексний та неоднорідний. Специфічні аспекти їх становлення можуть бути пояснені різноманітними, в окремих випадках навіть протилежними, теоретичними концепціями.

Виділено сім елементів, які в тій чи іншій мірі притаманні більшості із них: географічна концентрація, соціальний капітал, спеціалізація, диверсифікація, конкуренція та координація, життєвий цикл, інноваційна спрямованість. Всі ці елементи були об'єднані в комплексну теоретичну модель, яка відображає чинники, що впливають на формування нових агломерацій та стимулюють розвиток вже існуючих. В залежності від організаційної складності агломерації та її етапу життєвого циклу, кожен із зазначених структурних елементів відіграє різну за значенням роль. В роботі запропонована теоретична модель агломерації, представлена на рисунку 3.

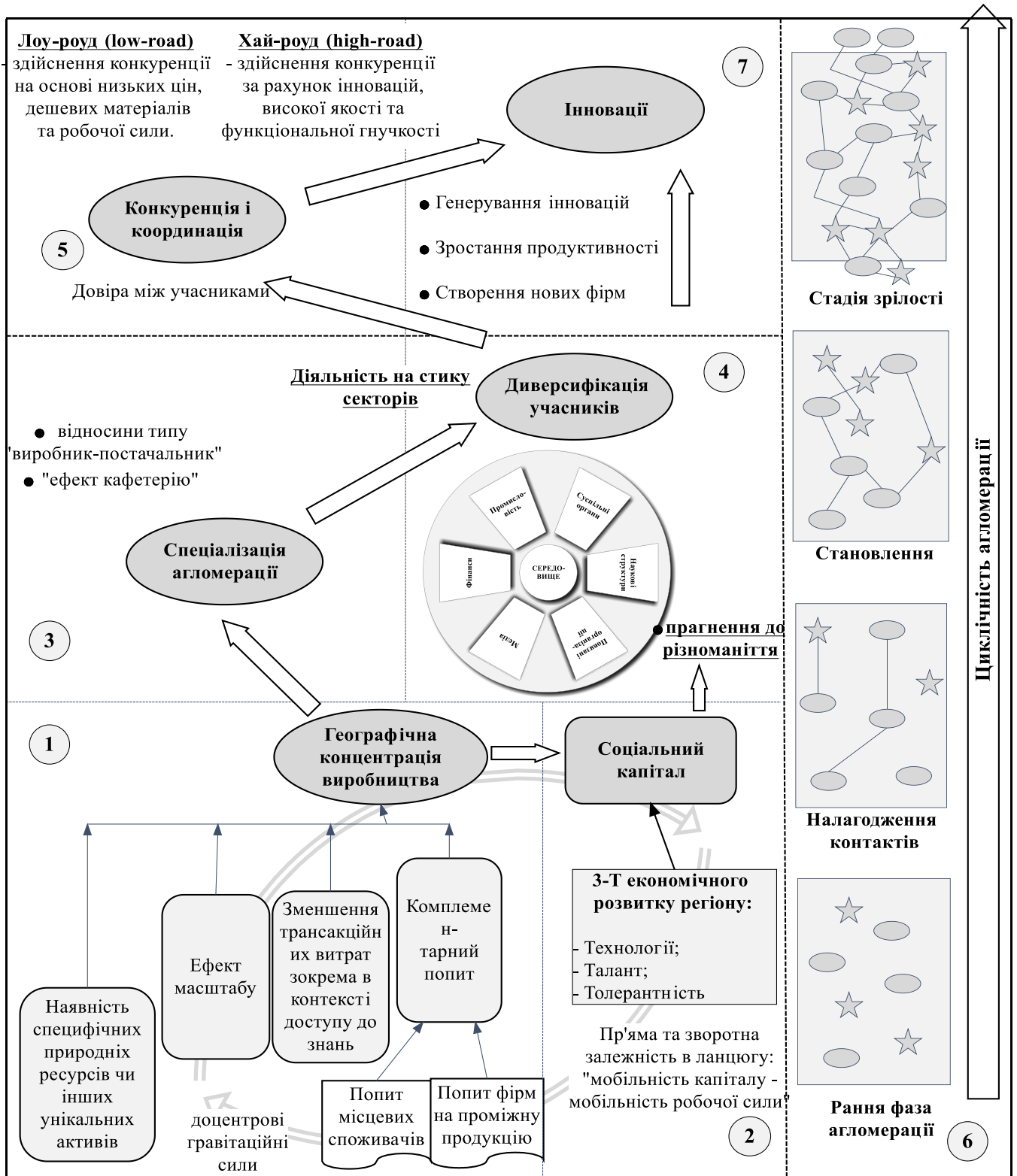

Рис. 3. Теоретична модель агломерації

Так, на етапі становлення найважливішими чинниками є параметри географічної близькості, тоді як при формуванні більш складніших структур (наприклад, промислових кластерів чи креативних регіонів), вирішальними є інноваційна направленість та конкурентно-коопераційні відносини між учасниками агломерації.

У другому розділі «Аналіз процесів формування агломерацій в Європі» проаналізовані територіальна та галузева специфіка формування агломерацій в ЄС, здійснено оцінку програм та ініціатив, що сприяють формуванню та розвитку агломераційних структур.

Результати аналізу територіальних особливостей поширення агломерацій свідчать про поляризацію регіонів Європи на технологічно-розвинуті «Північ-Захід» та периферійні «Південь-Схід», причому чітко проглядаються два своєрідні гравітаційні центри інноваційного розвитку: Південь та Захід Німеччини (Баден-Вюртемберг, Баварія, Гессен, Рейнланд-Пфальц, Північний Рейн-Вестфалія), Схід Австрії (зокрема Форарльберг) та країни Бенілюксу; Південні регіони Швеції та Фінляндії, тобто спостерігається значна дисперсія в розвитку інноваційного потенціалу країн ЄС.

За допомогою кластерного аналізу отримано п'ять груп країн, максимально схожих між собою за рівнем агломерації інноваційної діяльності (рис. 4). Проведений аналіз кількості «статистичних» кластерів країн Європи в розрізі сформованих груп дозволив виявити регіони, які досягнули певної критичної маси розвитку агломерацій та завдяки «ефекту переливу знань» можуть бути ефективно залученими до формування міжнародних виробничих мереж.

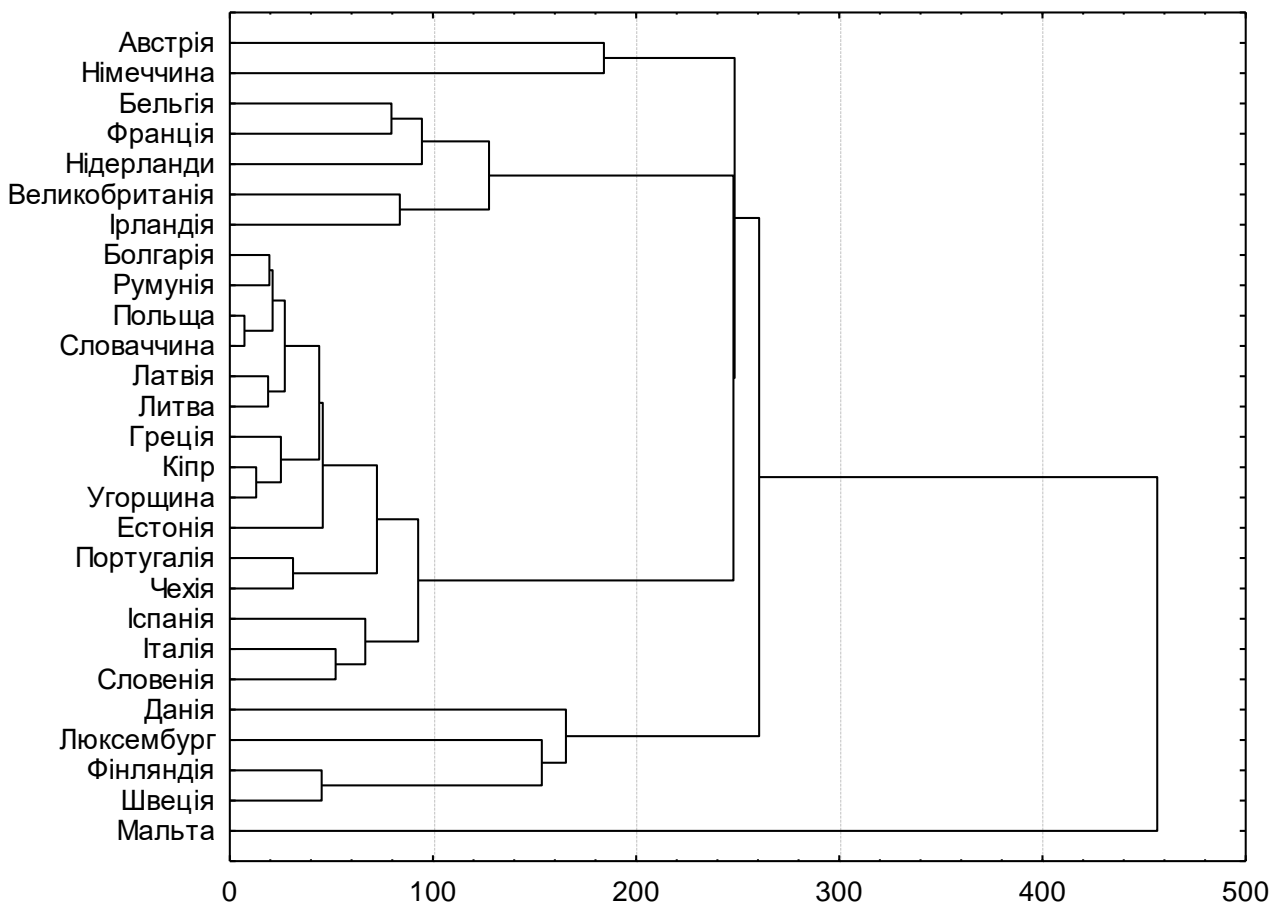

Рис 4. Кластерний аналіз концентрації інноваційної діяльності в ЄС-27

Висунута автором гіпотеза про пряму залежність міри агломерації галузі від її рівня технологій не підтвердилася. Натомість спостерігається своєрідна поляризованість агломераційних процесів в країнах Західної Європи: інноваційні галузі концентруються в багатших регіонах, низькотехнологічні – в бідніших. Галузі ж із середнім рівнем технологій більш рівномірно поширюються по всій області дослідження, що показують розрахунки індексів концентрації RCI_i , варіації VC_i та концентрації за доходом ICI_i (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси агломерації промисловості країн ЄС в розрізі галузей

Код за КВЕД	Назва галузі	RCI_i	VC_i	ICI_i	
				w_1	w_2

Галузі високих технологій		0,28	1,32	1,10	1,01
DL30	Виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин	0,35	1,48	1,13	1,00
DL32	Виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку	0,27	1,26	1,09	0,99
DL33	Виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників	0,22	1,22	1,08	1,07
Галузі середніх та високих технологій		0,22	1,31	1,03	1,09
DG24	Хімічне виробництво	0,20	1,14	1,04	1,04
DK29	Виробництво машин та устаткування	0,17	1,43	1,04	1,22
DL31	Виробництво електричних машин та устаткування	0,17	1,38	1,03	1,21
DM34	Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	0,22	1,62	1,08	1,07
DM35	Виробництво транспортних засобів	0,29	0,96	1,02	1,22
Галузі середніх та низьких технологій		0,22	1,25	0,98	0,97
DF23	Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерних матеріалів	0,37	1,37	0,99	0,82
DH25	Виробництво гумових та пластмасових виробів	0,15	1,11	1,01	1,04
DI26	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,20	1,08	0,94	0,87
DJ27	Металургійне виробництво	0,29	1,48	0,99	1,08
DJ28	Виробництво готових металевих виробів	0,12	1,22	0,98	1,02
Галузі низьких технологій		0,30	1,39	0,97	0,87
DA15	Виробництво харчових продуктів, напоїв	0,17	0,83	0,96	0,83
DA16	Виробництво тютюнових виробів	0,47	1,50	1,06	0,88
DB17	Текстильне виробництво	0,32	1,85	0,93	1,02
DB18	Виробництво одягу; виробництво хутра та виробів з хутра	0,43	1,95	0,87	0,83
DC19	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	0,49	2,58	0,89	0,84
DD20	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,22	1,00	0,94	0,79
DE21	Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	0,15	0,98	1,00	0,97
DE22	Видавнича та поліграфічна діяльність, тиражування записаних носіїв інформації	0,24	1,02	1,09	0,88
DN36	Виробництво меблів; виробництво іншої продукції	0,16	1,14	0,98	0,93

Агломераційні ініціативи у країнах, що розвиваються, зазвичай зосереджуються у галузях із низьким ступенем доданої вартості, таких як сільське господарство, виробництво меблів та легка промисловість. Для розвинутих країн, навпаки, притаманна концентрація кластерів у високотехнологічних галузях, зокрема у виробництві біо- та інформаційних технологій.

Загалом, виділено три основні способи створення агломераційних структур в залежності від їх ініціатора. Висхідні агломерації переважно створюються з ініціативи виробничих та науково-технологічних партнерів, які активізують взаємне співробітництво з метою посилення власних конкурентних переваг. Низхідні агломераційні структури, ініційовані ззовні, створюються за рахунок фінансування з боку національного чи місцевого бюджетів (або паралельно з обох джерел). Низхідні агломераційні структури, ініційовані зсередини, як правило, виникають завдяки потугам науково-дослідних центрів чи університетів.

До країн із яскраво вираженою агломераційною політикою належать Франція, Люксембург, Латвія, Литва, Словенія; для Бельгії та Іспанії характерна політика розвитку агломерацій в рамках регіональних програм; Австрія, Німеччина, Італія, Швеція, Велика Британія, Фінляндія втілюють агломераційну політику на регіональному рівні, проте загальні пріоритети визначаються централізовано. У решти країн чітка агломераційна політика не розроблена.

У третьому розділі «**Стратегічні орієнтири формування національної агломераційної політики в європейському економічному просторі**» виведені прогностичні пріоритетні напрямки реалізації агломераційної політики в країнах ЄС, наведені передумови для створення та розширення діяльності агломерацій в Україні, розроблені основоположні засади формування національної агломераційної політики.

Здійснено оцінку пріоритетних напрямків реалізації агломераційної політики в країнах ЄС відповідно до групування, проведеного у другому розділі роботи за допомогою економетричного інструментарію кластерного аналізу.

Зроблено висновок, що для України характерна значна регіональна нерівномірність поширення робочої сили та витрат на розвиток інновацій. Київська, Харківська, Дніпропетровська та Донецька області охоплюють майже 75% усіх витрат на ННТР. Негативною тенденцією вітчизняної економіки є те, що частка практично усіх областей відносно витрат на ННТР постійно знижується в порівнянні із 2000 та 2005 роками. Винятками є лише Київська, Дніпропетровська області та АР Крим, які демонструють відносне зростання. Найбільший регрес протягом останніх років спостерігався в Миколаївській, Луганській, Харківській та Львівській областях.

Підрахунок індексу специфікації SI_i^j показав, в яких областях сформовані найбільш сприятливі умови для розвитку агломерацій певної галузевої спеціалізації. Індекс репрезентує особливості агломерації як у галузевому, так і в географічному вимірах. Найвище значення індексу спостерігається для легкої промисловості у Закарпатській, Львівській та Житомирській областях; для деревообробки в Волинській області; для харчової промисловості в Київській, Житомирській і Львівській областях і для виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції в Житомирській області. Саме на ці сектори повинні звернути увагу місцеві органи влади при розробці стратегій агломераційного розвитку регіонів (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця галузевої та територіальної концентрації виробництва

	Добувна	Харчова	Легка	Деревообробна	Целюльно-паперова	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	Хімічна	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	Металургійна	Машинобудівна	Виробництво електроенергії, газу, води
АР Крим	0,09	1,54	1,57	0,17	0,57	0,00	0,17	0,62	0,32	1,92	1,40
Вінницька	0,21	2,51	1,81	0,56	0,80	0,00	0,60	1,25	0,25	0,92	1,24
Волинська	0,59	1,78	1,53	3,54	1,03	0,00	0,41	1,09	0,27	1,19	1,06
Дніпропетровська	1,57	0,52	0,25	1,07	0,59	0,62	1,12	0,50	2,02	0,75	0,64
Донецька	2,01	0,51	0,22	0,07	0,46	2,69	0,37	1,07	2,09	0,10	0,84
Житомирська	0,67	1,56	2,62	1,79	2,71	0,00	0,67	2,85	0,28	0,72	0,88
Закарпатська	0,25	0,82	5,72	10,73	0,77	0,01	0,50	0,72	0,08	1,28	0,85
Запорізька	0,20	0,56	0,57	0,26	0,34	0,93	0,39	0,81	1,78	1,75	1,14
Івано-Франківська	0,80	0,74	1,61	5,55	1,07	1,34	2,31	2,39	0,19	0,39	1,49
Київська	0,04	1,58	1,39	0,94	3,20	2,24	2,43	1,73	0,42	0,64	1,28
Кіровоградська	0,88	1,51	0,73	0,42	0,94	0,00	0,69	1,42	0,37	1,21	1,16
Луганська	2,31	0,47	0,62	0,06	0,45	1,31	1,92	0,45	0,83	0,68	0,70
Львівська	0,75	0,92	2,89	1,67	3,14	0,89	0,84	1,74	0,14	1,20	0,96

Миколаївська	0,10	1,14	1,38	0,16	0,51	0,00	0,09	0,60	0,30	2,09	1,66
Одеська	0,02	2,00	0,24	0,30	1,64	0,00	1,69	1,07	0,36	1,19	1,47
Полтавська	0,84	1,50	0,82	0,06	0,05	2,31	0,30	0,87	0,46	1,53	0,83
Рівненська	0,30	1,10	1,12	6,94	0,98	0,00	2,42	2,48	0,37	0,30	1,76
Сумська	0,40	1,07	1,07	0,73	0,47	0,05	2,30	0,77	0,19	2,05	0,80
Тернопільська	0,26	2,34	2,45	1,35	1,51	0,00	0,51	1,93	0,14	0,68	1,28
Харківська	0,16	1,03	0,78	0,49	2,16	0,32	0,95	1,12	0,29	2,13	1,12
Херсонська	0,13	1,38	2,10	0,16	1,20	0,00	0,61	0,71	0,22	1,91	1,25
Хмельницька	0,15	1,70	0,70	0,90	1,02	0,00	0,08	0,33	0,29	1,48	1,95
Черкаська	0,22	2,09	1,37	1,46	1,04	0,00	2,16	0,55	0,22	1,10	1,10
Чернівецька	0,10	2,48	1,29	2,24	1,55	0,00	0,54	2,13	0,16	0,51	1,64
Чернігівська	0,36	1,83	2,85	1,17	1,97	0,00	1,78	0,45	0,23	0,98	1,07

Території з спеціальним правовим режимом економічної діяльності виявили свою неефективність в сучасних реаліях і використовуються здебільшого як легальний інструмент мінімізації податків та суттєвого зниження собівартості виробництва.

Першочерговим завданням уряду України повинно стати проголошення пріоритету інвестиційно-інноваційного розвитку держави, регіону, сектору економіки, підприємства. Для досягнення цього необхідно розробити довгострокову комплексну Стратегію інвестиційно-інноваційного розвитку. В Україні практично відсутнє окреме законодавство про венчурну діяльність в сфері інновацій, про інноваційну інфраструктуру, про державну підтримку розвитку галузей високих технологій, без чого агломераційна політика не може бути достатньо продуктивною. Запропоновано структурно-логічну схему створення глобального веб-порталу «Віртуальний інноваційний простір».

Реалізація агломераційної політики вимагає також сприятливого економічного середовища, що досягається шляхом оптимізації фінансово-бюджетної та грошово-кредитної політик. Доцільно в рамках Державного бюджету виділити «Бюджет інноваційного розвитку», вдосконалити систему держзамовлень, що потребує створення дієвого механізму контролю за витратами бюджетних коштів. Основні напрямки для удосконалення фінансово-бюджетної та грошово-кредитної політики підтримки інноваційної діяльності представлені на рис. 5.

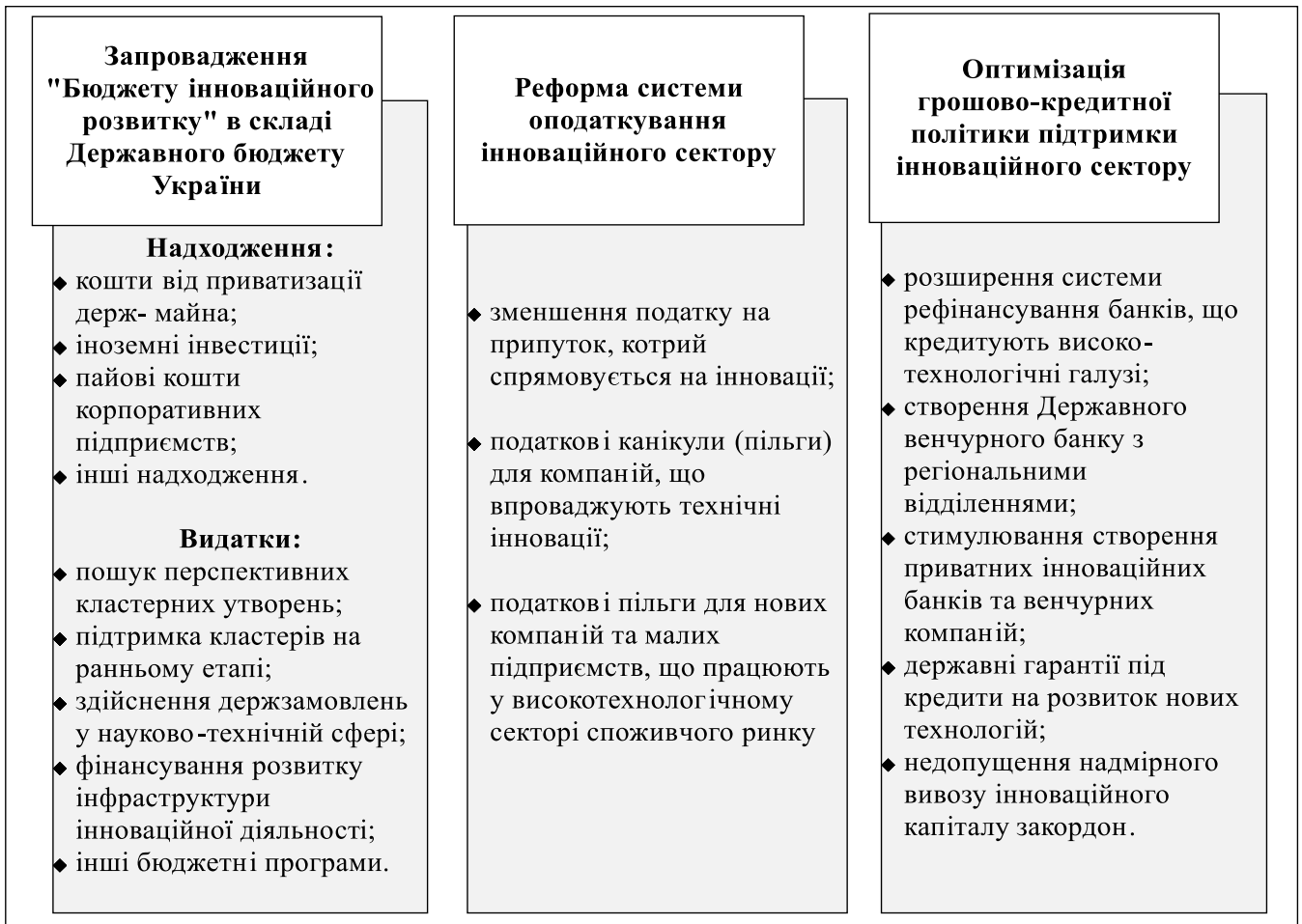

Рис. 5. Напрямки удосконалення фінансово-бюджетної та грошово-кредитної політики підтримки інноваційної діяльності

Проведений аналіз європейського досвіду показав, що основним джерелом фінансування агломераційних програм у країнах, що розвиваються, були донорські програми (програми технічного сприяння). Зокрема, в Європі фінансування розвитку агломерацій здійснюють: програма розвитку конкурентоспроможності країн ОЕСР; проект «Кластери в перехідній економіці» в рамках програми «Local Economic and Employment Development» (LEED) за сприяння Центральної європейської ініціативи та Європейського банку реконструкції та розвитку; проект агломерації в Україні за фінансової підтримкою Агентства міжнародного розвитку США; проект підвищення конкурентоспроможності середніх і малих підприємств у країнах, що розвиваються за фінансової підтримки ЮНІДО; проект «Розвиток промислових кластерів» в рамках програми "INTERREG III B".

З метою оптимізації взаємодії між економічними суб'єктами макrorівня, мезорівня (органами місцевого самоврядування, торгово-промисловими палатами, галузевими та регіональними асоціаціями виробників) та мікрорівня (підприємствами, науково-освітніми організаціями, фінансовими структурами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами агломераційних структур) пропонується створити Центр конкурентного розвитку (Рис. 6). Діяльність Центру повинна бути спрямованою не лише на реалізацію агломераційної політики, але також і на створення сприятливого середовища для розвитку виробничих мереж (в тому числі міжнародних) та нових асоціацій підприємців та невиробничих структур.

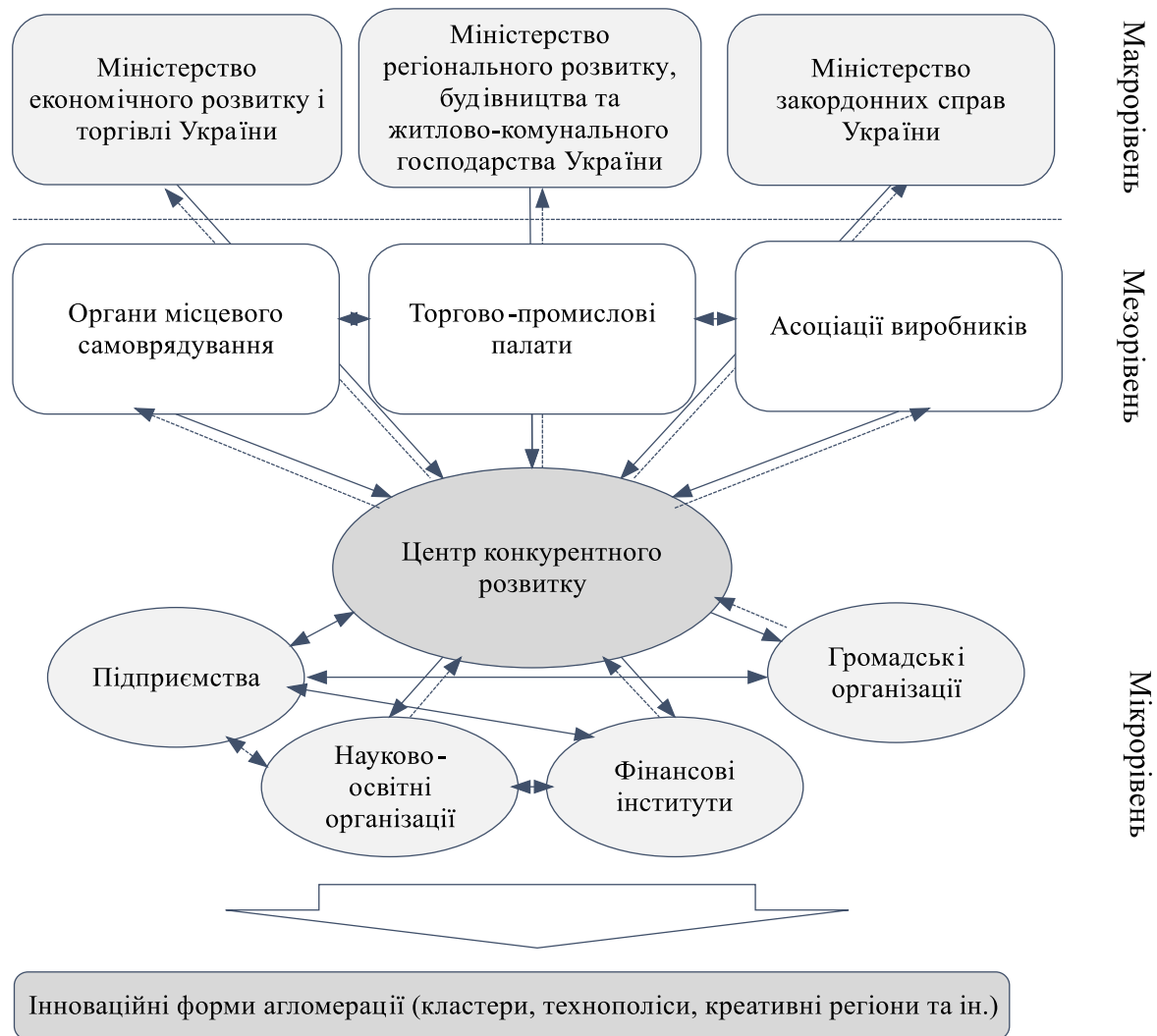

Рис. 6. Схема взаємодії між суб'єктами управління при реалізації агломераційної політики

У цілому для реалізації політики промислового розвитку агломерацій може бути виділено 14-15 стратегічних програм. Основні із них повинні бути зорієнтовані на виготовлення кінцевої експортоспроможної продукції на базі високих технологій: суднобудування, авіабудування, розвиток авіакосмічного комплексу, виробництво поліметалів, сільгоспмашинобудування, електроніка, розробка та виробництво озброєнь та військової техніки, автомобілебудування, програма розвитку важкого машинобудування, програма створення єдиної мережі національного зв'язку й складної електронної апаратури та окремі хімічні виробництва. Для їх реалізації доцільно сформувати ще 4-5 загальногалузевих агломерацій, зокрема наступної спеціалізації: окремі технологічні цикли гірничо-металургійного комплексу; виробництво верстатної техніки та інструментів; електронної продукції; наукове й промислове приладобудування.

Імплементация зазначених заходів сприятиме більш доцільному використанню переваг територіальної концентрації продуктивних сил та дозволить національному виробнику адаптуватись до умов європейського економічного простору.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано напрямки нового вирішення наукової проблеми щодо розроблення базису агломераційних форм просторової організації виробництва в країнах Європи. Результати дослідження дозволили зробити наступні висновки:

1. Розвинуто економічний зміст тлумачення терміну «агломерація», що розглядається як форма територіальної концентрації виробництва та різноманітних ресурсів (трудових,

наукових, інвестиційних та інформаційних). Новітні агломераційні форми включають в себе не лише виробничі структури, а й широкий спектр суспільних, науково-дослідних, фінансових організацій, об'єктів інфраструктури тощо, які обумовлюють істотне значення комплексу для соціально-економічного розвитку регіону.

2. Поява та розвиток інноваційних форм агломерації хоч і має багато особливостей, проте не може розглядатися окремо від традиційних моделей економічного районування. Основними детермінантами таких моделей є позитивний ефект масштабу, недосконала конкуренція, торгові витрати, ендегенне розміщення фірм і ендегенне розміщення попиту.

3. Розроблено модель просторової організації виробництва у формі агломерації, яка складається із семи елементів: географічної концентрації, соціального капіталу, спеціалізації, диверсифікації, конкуренції та координації, життєвого циклу, інноваційної спрямованість. В залежності від рівня функціональної комплексності агломерації, різні елементи відіграють ключову роль при визначенні загального профілю агломерації.

4. Спостерігається поляризація регіонів Європи на технологічно-розвинуті «Північ-Захід» та периферійні «Південь-Схід», причому чітко проглядаються два своєрідні гравітаційні центри інноваційного розвитку: Південь та Захід Німеччини, Схід Австрії та країни Бенілюксу; Південні регіони Швеції та Фінляндії, що дозволяє зробити висновок про значну дисперсію в розвитку інноваційного потенціалу країн ЄС.

5. Гіпотеза про пряму залежність міри агломерації галузі від її рівня технологій не підтвердилася. Натомість мову можна вести про своєрідну поляризованість агломераційних процесів в країнах Західної Європи: інноваційні галузі концентруються в багатших регіонах, низькотехнологічні – в бідніших. Галузі ж із середнім рівнем технологій більш рівномірно поширюються по всій області дослідження.

6. Спостерігається прямопропорційний зв'язок між рівнем інновацій та коефіцієнтом диверсифікації та оберненопропорційний – із коефіцієнтом специфікації. Тобто універсалізація промислового виробництва в країнах ЄС-15 більш сприяє розвитку інновацій, ніж вузька спеціалізація регіону, тому створення агломераційних альянсів у формі креативного регіону повинно бути більш пріоритетним ніж кластерні утворення.

7. На основі проведеного аналізу особливостей ведення агломераційної політики в країнах ЄС, виділено два основні способи створення агломераційних структур в залежності від їх ініціатора – низхідний (в роботі розглянуто два різновиди в залежності від ролі адміністративних структур) та більш спонтанний висхідний підхід. До країн із яскраво вираженою агломераційною політикою належать Франція, Люксембург, Латвія, Литва, Словенія; для Бельгії та Іспанії характерна політика розвитку агломерацій в рамках регіональних програм; Австрія, Німеччина, Італія, Швеція, Велика Британія, Фінляндія втілюють агломераційну політику на регіональному рівні, проте загальні пріоритети визначаються централізовано. У решти країн чітка агломераційна політика не розроблена.

8. Для України характерна значна регіональна нерівномірність поширення робочої сили, а відповідно і витрат на розвиток інновацій. Київська, Харківська, Дніпропетровська та Донецька області історично виявились своєрідними платформами для агломерацій, а також охоплюють лівову частку усіх витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки. Підрахунок індексів концентрації дозволив виявити передумови формування вітчизняної територіально-галузевої структури агломерацій. Спеціальні економічні зони та території пріоритетного розвитку не завжди є оптимальними інструментами ефективного розвитку регіону. Натомість доцільно стимулювати створення інноваційних форм агломерації виробництва, зокрема кластерів.

9. Відсутність чіткого інструментарію підтримки та модернізації традиційних індустріальних районів гальмує розвиток усього господарського комплексу України. Першочерговим завданням уряду повинно стати проголошення пріоритету інвестиційно-інноваційного розвитку держави, регіону, сектору економіки, підприємства. Для досягнення цього необхідно розробити довгострокову комплексну Стратегію інвестиційно-інноваційного розвитку. Здійснення агломераційної політики за висхідним підходом (ініціатива надходить «згори»)

вимагає розробки чіткої Програми розвитку агломерацій, що досить не типово для більшості постсоціалістичних країн. Реалізація агломераційної політики вимагає оптимізації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики. Доцільно приділити увагу потенційним джерелам отримання фінансування з боку міжнародних організацій. Дефіцит інформаційного забезпечення варто компенсувати за рахунок створення веб-порталу «Віртуальний інноваційний простір». Запропоновано створення Центру конкурентного розвитку з метою забезпечення умов для налагодження співпраці між економічними суб'єктами макро-, мезо- та мікрорівня.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України: монографія / О. І. Амоша, С. С. Аптекар, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій [та ін.] – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 848с. – С. 591–605. (*Особистий внесок – 1,15 д.а.: розділ «Агломераційні форми міжнародної та просторової економічної інтеграції України»*).

Публікації у наукових фахових виданнях:

2. Ліщинський І. Агломерація інноваційного виробництва в країнах «Старої Європи» / І. О. Ліщинський // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – Вип. 5. – С. 145–157.

3. Ліщинський І. О. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва / І. О. Ліщинський // Журнал Європейської економіки. – 2009. – Том 8. – №3, вересень. – С. 241–264.

4. Ліщинський І. О. Інноваційні форми агломерації виробництва: кластери та креативні регіони / І. О. Ліщинський // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – Вип. 5-1. – С. 158–166.

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Ліщинський І. О. Еволюція концепції нової економічної географії / І. О. Ліщинський // Формування нового світового економічного порядку: Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – С. 29–32.

6. Ліщинський І. О. Кластерна модель розвитку промисловості як один із можливих шляхів подолання економічної кризи в Україні / І. О. Ліщинський // Аналіз криз та прийняття рішень в Україні: Труды міжнародної конференції за результатами проекту за програмою ТЕМПУС. — К.: Київський міжнародний університет, 2009. – С. 285–292.

7. Ліщинський І. О. Нова географія креативності / І. О. Ліщинський // Україна в системі міжнародної економіки: Збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції молодих вчених та студентів. — Тернопіль: Економічна думка, 2010. – С.60–62.

8. Ліщинський І. О. Кластери як новітні форми агломерації інноваційного виробництва / І. О. Ліщинський // Глобальні світоцивілізаційні процеси та економічна політика європейських країн, що розвиваються: Збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції. — Тернопіль: Економічна думка, 2010. – С.93–95.

9. Ліщинський І. О. Кластерна стратегія реалізації інноваційно-інвестиційної політики в Україні / І. О. Ліщинський // Глобальна економіка в посткризовий період та Україна: Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. — Тернопіль: Економічна думка, 2011. – С. 55–57

АНОТАЦІЯ

Ліщинський І. О. Агломераційні форми просторової організації виробництва в країнах Європи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2011.

У дисертаційній роботі розглядаються системно-структурні характеристики агломераційних виробничих структур, а саме – метрополій, промислових районів, кластерів, креативних регіонів. Узагальнені теоретичні концепції агломерації виробництва, зокрема систематизуються концепції промислової організації, нової економічної географії, нової географії креативності. Розроблена авторська модель економічної агломерації.

Проаналізована специфіка формування агломерацій в ЄС в розрізі територій та галузей. Наводяться особливості реалізації агломераційної політики в країнах ЄС.

Здійснюється прогноз розвитку пріоритетні напрямків реалізації агломераційної політики в Європі. Наводяться передумови для формування та розширення діяльності агломерацій в Україні. Обґрунтовується концепція національної стратегії формування та розвитку агломерацій.

Ключові слова: агломерація, просторова організація виробництва, інноваційна форма агломерації, метрополія, кластер, промисловий регіон, креативний регіон, агломераційна політика, агломераційна ініціатива.

АННОТАЦИЯ

Лищинский И. О. Агломерационные формы пространственной организации производства в странах Европы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 – мировое хозяйство и международные экономические отношения. – Тернопольский национальный экономический университет, Тернополь, 2011.

В диссертационной работе рассматриваются системно-структурные характеристики агломерационных производственных структур, а именно – метрополій, промышленных районов, кластеров, креативных регионов. Конкретизировано определение «агломерации», которая рассматривается как форма территориальной концентрации производства и различных ресурсов (трудовых, научных, инвестиционных и информационных).

Обобщены теоретические концепции агломерации производства, в частности систематизированы концепции промышленной организации, новой экономической географии, новой географии креативности. В качестве основных детерминантов таких моделей рассматриваются положительный эффект масштаба, несовершенная конкуренция, торговые издержки, эндогенное размещения фирм и эндогенное размещения спроса.

Разработана авторская модель экономической агломерации. Выделено семь элементов комплексной функциональной агломерационной модели: географическая концентрация, социальный капитал, специализация, диверсификация, конкуренция и координация, жизненный цикл, инновационная направленность. Определено, что на этапе становления важнейшими факторами являются параметры географической близости. Тогда как при формировании более сложных структур (например, промышленных кластеров или креативных регионов), решающими являются инновационная направленность и конкурентно-кооперационные отношения между участниками агломерации.

Проанализирована специфика формирования агломераций в ЕС в разрезе территорий и отраслей. Прослежена поляризация регионов Европы на технологически-развитые «Север-Запад» и периферийные «Юго-Восток», причем четко определены два своеобразные гравитационные центры инновационного развития: Юг и Запад Германии (Baden-Württemberg, Bayern, Hessen, Rheinland-Pfalz, Nordrhein- Westfalen), Восток Австрии (в частности Vorarlberg) и страны

Бенилюкса; Южные регионы Швеции и Финляндии, что позволяет сделать вывод о значительной дисперсии в развитии инновационного потенциала стран ЕС.

В результате анализа была обнаружена полярность агломерационных процессов в отраслях европейских стран: инновационные отрасли концентрируются в богатых регионах, низкотехнологичные – в бедных. Отрасли же со средним уровнем технологий более равномерно распространяются по всей области исследования.

Приводятся особенности реализации агломерационной политики в странах ЕС. Выделены два основных способа создания агломерационных структур в зависимости от их инициатора – нисходящий (в работе рассмотрены две разновидности в зависимости от роли административных структур) и более спонтанный восходящий подход. К странам с ярко выраженной агломерационной политикой отнесены Франция, Люксембург, Латвия, Литва и Словения; Бельгия и Испания осуществляют политику развития агломераций в рамках региональных программ; Австрия, Германия, Италия, Швеция, Великобритания, Финляндия воплощают агломерационную политику на региональном уровне, однако общие приоритеты определяются централизованно. У остальных стран четкая агломерационная политика не разработана.

Приводятся предпосылки для формирования и расширения деятельности агломераций в Украине. Сформирована матрица приоритетного развития регионов и отраслей страны. Определено, что для Украины характерна значительная региональная неравномерность распространения расходов на развитие инноваций. Киевская, Харьковская, Днепропетровская и Донецкая области охватывают почти 75% всех расходов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки.

Обосновывается концепция национальной стратегии формирования и развития агломераций. Предлагается разработать долгосрочную комплексную Стратегию инвестиционно-инновационного развития. С целью оптимизации взаимодействия между экономическими субъектами макроуровня, мезоуровня (органами местного самоуправления, торгово-промышленными палатами, отраслевыми и региональными ассоциациями производителей) и микроуровня (предприятиями, научно-образовательными организациями, финансовыми структурами, общественными организациями и другими участниками агломерационных структур) предлагается создать Центр конкурентного развития.

Ключевые слова: агломерация, пространственная организация производства, инновационная форма агломерации, метрополия, кластер, промышленный регион, креативный регион, агломерационная политика, агломерационная инициатива.

ANNOTATION

Lishchynskiy I. O. Agglomerative forms of spatial organization of production in Europe. – Manuscript.

The thesis submitted for conferring with academic degree of candidate of economic sciences by specialty 08.00.02 – World Economy and International Economic Relations. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2011.

This thesis addresses the systemic-structural characteristics of the agglomerative production structures - namely, metropolitan, industrial districts, clusters and creative regions. The theoretical concepts of agglomeration are summarized, particularly concepts of industrial organization, new economic geography, new geography of creativity. The functional model of economic agglomeration is developed.

The territorial and sector specific of agglomerations' formation in the EU is analyzed. The features of agglomeration policy in the EU are considered.

The forecasts for priority areas of agglomeration policy in Europe are implemented. Characterization of preconditions for the establishment and expansion of agglomerations in the Ukraine is carried out. National strategy of formation and development of agglomerations is justified.

Keywords: agglomeration, spatial organization of production, innovative form of agglomeration, metropolis, cluster, industrial area, creative region, agglomeration policy, agglomeration initiative.

